

Ferdo Gestrin

Gospodarstvo in družba na Slovenskem v 16. stoletju

(Oris razvoja)

V slovenski zgodovini je 16. stoletje prav gotovo eno izmed važnejših obdobj.¹ To je bil namreč čas že močnega uveljavljanja zgodnjega kapitalizma, relativno velikega porasta proizvodnih sil, povečane družbene delitve dela ter denarnega in blagovnega obtoka. Vzporedno s tem so bili tudi v družbenem razvoju, v mestih in podeželju, storjeni novi večji koraki v smeri kapitalistične družbe. Kapitalistični elementi so vsepovsod prebijali fevdalne okvire. Spremenilo se je dotedanje razmerje sil med družbenimi razredi in ob uveljavljanju novega je fevdalna družba doživljala prvo večjo krizo. Zunanji odraz vseh teh zgodovinskih premikov in sestavni del dogajanj v 16. stoletju so bili veliki kmečki upori in reformacija.

To je dalje doba začetkov in utrjevanje deželnoknežjega centralizma, doba boja med centralno oblastjo in partikularizmom deželnih stanov, ki jim je prav reformacijsko gibanje dajalo možnosti za politično in gospodarsko okrepitev (s sekularizacijo cerkvenih posestev). Prav zato je zmaga nad reformacijo v prvih desetletjih 17. stoletja pomenila tudi zmago in naglo rast deželnoknežje moči. Vendar je deželni knez že v tem obdobju, predvsem zaradi svojih fiskalnih interesov, posegal na mnoga področja življenja in postal zlasti v gospodarstvu važen činitelj.

V tem stoletju ponehujejo počasi turški vpadi, ki so zlasti v drugi polovici le še redek pojav. Toda organizacija obrambe, za katero morajo prispevati največ prav slovenske dežele, razširitev turške oblasti na velike dele ogrskih in hrvatskih dežel in ustvaritev Vojne krajine so novi pomembni faktorji, ki so vplivali na njihov gospodarski in politični razvoj.

Po upadu prebivalstva v prejšnjem stoletju je to čas relativno dovolj naglega populacijskega razvoja, ki je toliko bolj vplival na družbeni in gospodarski razvoj, ker so bile že do konca prejšnjega stoletja izkoriščene skoraj vse možnosti za kolonizacijo.

¹ Sinteza tega časa je prikazana v B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda, zv. 3, 4, 1956, 1961 in v Zgodovina narodov Jugoslavije II, 1959.

Prav tako se je sedaj za več stoletij ustalila politična razdelitev slovenskega ozemlja. Habsburžani, ki so k svojim dednim deželam po izumrtju goriških grofov priključili še Goriško (1500) in si v beneški vojni (1508—1516) polastili tudi gornjo dolino Soče in nekaj ključnih, prometno važnih postojank na Krasu, so poslej obvladali daleko največji del slovenskega ozemlja. Pod Beneško republiko sta bila dva manjša dela: v severno zahodni Istri, t. j. v neposrednem zaledju obalnih romanskih mest (Milje, Koper, Izola, Piran), in pa v Beneški Sloveniji, hribovitem ozemlju severnozahodno od Čedad. Tretji prav tako manjši del slovenskega ozemlja, t. j. Prekmurje med Muro in Rabo, pa je pripadal Ogrski. To stanje se ni spremenilo niti potem, ko so Habsburžani postali ogrsko-hrvatski kralji (1527).²

Do srede 15. stoletja je bilo zemljiško gospodstvo na večini slovenskega ozemlja razdeljeno med podložne kmete v obliki zakupov, katerih značaj (na pr. glede dednosti) je bil v oblikovanju in uveljavljanju bolj v praksi kakor v ustaljenih pravnih oblikah. Le majhen del obdelovalne zemlje, ki je služil neposredno potrebam gradu, so si obdržali plemiči sami. Zato je bilo redne tlake malo (10 do 12 dni na leto), oziroma so mnogokje fevdalci zahtevali namesto nje denarno odškodnino. Drugačno je bilo stanje v Prekmurju, kjer so ogrski fevdalci večino zemlje obdelovali v lastni režiji s pomočjo tlake. A tudi v delih Goriške in na ozemlju pod beneško oblastjo, kjer se je močnejše uveljavljal tudi kolonat. O boljšem položaju kmeta na Goriškem vsekakor priča dejstvo, da so imeli — čeprav podložniki — v prvi polovici stoletja nekaj časa v deželnih zborih svojega zastopnika. V območjih bliže morju je bil uveljavljen dvoletni plodored, a v večini slovenskega ozemlja troletno kolobarjenje.

V drugi polovici 15. stoletja pa se je začela struktura zemljiškega gospodstva bistveno spreminjati in z njo seveda tudi oblika fevdalnih odnosov. Zemljiško gospodstvo, nekdanj trdno povezana gospodarska celota, je bilo pod vplivom uveljavljanja denarnega gospodarstva zlasti po uveljavitvi denarnih dajatev zrahljano. Še več, napredovanje denarnega gospodarstva, ki je do omenjenega časa počasi izboljševalo kmečki, tudi gospodarski položaj (denarne dajatve in s tem povezana večja gospodarska svoboda, povezanost kmeta z mestnim trgov, vključevanje tudi v prehodno trgovino, zlasti s primorskimi mesti), je vodilo zemljiško gospodstvo v vedno večjo krizo. Hkrati namreč, ko je tudi povezanost fevdalcev s tržiščem postajala vedno večja, je vrednost njihove fevdalne rente, spremenjena v točno določene denarne dajatve, zaradi razmer na tržišču že sama po sebi padala. Še bolj pa se je zmanjševala, ker je neprestano padala tudi vrednost denarja. Ob velikem, seveda le začasnem, poslabšanju denarja okoli l. 1456—60 je padla celo na 1/10 prejšnje vrednosti. Plemstvo zaradi značaja svoje potrošnje, ki je že dolgo ni več krilo zem-

² O širjenju habsburške oblasti glej M. Wutte, *Die Erwerbung der Görzer Besitze durch das Haus Habsburg*. MJÖG 38 (1920); F. Cusin, *Il confine orientale d'Italia nella politica europea dal XIV e XV secolo*, I—II, 1938; H. Wieflecker, *Die politische Entwicklung der Grafschaft Görz und ihr Erbanfall an Österreich*, MJÖG 56 (1948).

ljiško gospostvo, ni moglo obiti novih smeri gospodarskega razvoja in je moralo povečevati dohodke, oziroma je začelo tudi samo proizvajati za trg. Prav s tem pa je bila povezana reorganizacija zemljiškega gospostva, kajti i eno i drugo so mogli storiti predvsem s povečanim pritiskom na podložnika.

Fevdalci so se iz krize zemljiškega gospostva reševali v več smereh, a predvsem tako, da so povečevali obseg zemlje, ki so jo obdelovali v lastni režiji, višali dajatve in začeli v večji meri posegati tudi v neagrarno proizvodnjo.

Obseg dominikalne zemlje so povečali s priključevanjem opustelih kmetij (turški vpadi in druge vojne), z odvzemom podložniških kmetij, s prisvajanjem srenjske zemlje in s krčenjem, kjer so bile še možnosti. Vzporedno s tem so povečali tlako, ki je že v prvi polovici stoletja ponekod narasla na več kot polovico dni na leto. Vendar je bila sem šteta mnogokje tudi tlaka, povezana z deli za obrambo pred Turki. Toda fevdalci na splošno niso mogli neomejeno, to je do velikih obsegov, povečevati svoje dominikalne zemlje. Mnogokje močno razširjeni dedni zakupi (Kaufrecht) so oteževali spreminjanje podložnih kmetij v dominikalno zemljo, a tudi tam, kjer so bili bolj uveljavljeni začasni zakupi, so bili odvzemi zemlje za povečanje dominikalne zemlje sorazmerno redki. Srenjska zemlja kot tudi nova krčenja so mogla prav tako le v omejenem obsegu povečevati dominikalno zemljo. Srenjska zemljišča so bila itak manj vredna, a v več stoletij trajajočem procesu krčenja ob koncu 15. stoletja ni ostalo dosti zemlje, ki bi se dala spremeniti v polja.³ Zdi se, da so morda še največji del zemlje, vključene v dominikalno zemljo, pridobili fevdalci na račun opustelih kmetij.⁴ Toda še v drugi četrtini stoletja so številne begunce pred Turki (uskoke) naseljevali na opustele kmetije celo v najrodovitnejših nižinskih območjih (n. pr. okoli Ptuja). A tudi sicer so znani primeri, da so fevdalci cele kmetije ali posamezne kose zemlje še vedno podeljevali kmetom v obdelavo. Seveda so zahtevali mnogo višje dajatve kakor poprej.

S tem se približamo drugi smeri, ki so jo fevdalci ubirali pri reševanju iz krize: povečanju dajatev. Ker v urbarjih zapisane denarne dajatve ni bilo lahko poviševati, so se fevdalci vračali nazaj na naturalne dajatve. Toda pobirali so jih tudi za tretjino in več višje, kakor pa so bile nekdanj običajne. Prav tako so obnavljali stare, že opuščene dajatve

³ Zato se s koncem 15. stol. tudi zaključí fevdalno obdobje germanizacije slovenskega ozemlja, ki je bilo tesno povezano s krčenjem in kolonizacijo. Hkrati s tem pa se je ustalila tudi severna slovenska etnična meja, ki je ostala nato nespremenjena do srede 19. stoletja.

⁴ Deželni stanovi Kranjske, Koroške in Štajerske so računali, da so Turki v letih 1469—1508 odpeljali iz dežel okoli 200.000 ljudi. Številka je sicer pretirana, vendar priča o velikem obsegu opustošenja. Glej o tem S. Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, 1943. O opustelosti na splošno pa: O. Lamprecht, Die Verödung des Mittelsteiermark am Ende des Mittelalters, ZHVSt, 30 (1936); F. Tremel, Zur Erforschung der Wüstungen im ausgehenden Mittelalter, ZHVSt 37 (1946); M. Kos, Pustota, SR 3 (1950).

(n. pr. ob menjavi gospodarja) in mnoge druge strožje pobirali (n. pr. za uporabo srenjskih zemljišč). Povečani pritisk v tej smeri je fevdalcem vsaj deloma olajševal populacijski razvoj. Od začetka, a zlasti od srede stoletja dalje naraščala prebivalstvo v slovenskih deželah tako naglo, da se je vse bolj uveljavljala tudi proces delitve kmetij. Fevdalec sedaj glede višine dajatev ni imel nikakih obzirnosti več v odnosu do kmeta, ker je lahko dobil na kmetijo drugega podložnika tudi pod težjimi pogoji, to je, mnogo večjimi dajatvami. Niso bili redki primeri, ko so fevdalci v kratkem razdobju po večkrat povišali dajatve istemu kmetu. Poleg tega so gospodje znova in znova poskušali uveljaviti zahtevo, da bi kmet samo njim prodajal svoje pridelke, kolikor so mu od dajatev ostali še prosti viški. Proces večanja dajatev je od okoli srede stoletja dalje morda zaviral ureditev pobiranja izrednih davkov,⁵ a tudi novo urejanje urbarjev. Fevdalec je obdržal svobodnejše roke le glede tako imenovanih malih dajatev in glede tlake, ki so jo praviloma smeli nalagti po potrebi. Vendar je bila tlaka še vedno mnogokje zmerna, ker je pač majhna dominikalna posest ni zahtevala veliko. Kot oviralni moment pri vsem tem procesu moremo vsekakor šteti tudi deželno-knežje posege, čeprav so bili motivi zanje zelo različni (n. pr. njegovi fiskalni interesi, politični cilji v boju s fevdalci, korist mest, a nikakor ne toliko kmet sam). Prepovedal je tlako ob nedeljah in praznikih in nastopal proti poskusom fevdalcev, da bi monopolizirali trgovino z agrarnimi proizvodi, ker se je, kakor je poudarjal, s tem odvajala trgovina od mest. Sem štejemo akcijo deželnega kneza, čeprav izvajano zaradi fiskalnih koristi, da bi na svojih posestvih spremenilčasne zakupe v za kmetov pravni položaj ugodnejše dedne. Vsekakor jo moremo oceniti kot uveljavljanje druge smeri, kakor so jo poskušali izvajati fevdalci, čeprav so se kmetje upirali visokim cenam dednega prava.

Cilj vseh teh sprememb, ki so jih fevdalci izvajali v okviru reorganizacije zemljiškega gospodstva, seveda ni bila utrditev naturalnega gospodarstva niti ne obnovitev starega zemljiškega gospodstva. Cilj fevdalcev je bil monopolizirati viške agrarne proizvodnje, da bi jih plasirali na trg

⁵ Že od 15. stol. se kot osnova za izredne davke, ki jih je zahteval deželni knez (v zvezi z vojaško obvezo fevdalcev), pojavljajo dohodki, ki jih je imel plemič od svojih podložnikov in ki so se preračunavali v denar (Gült = denarna vrednost teh dohodkov; a kmalu pomeni zemljiško gospodstvo in svobodno premoženje sploh) Okoli 40-tih let 16. stol. so te dohodke, katerih višino so fevdalci sprva sami javljali, hkrati z zemljiškimi gospodstvi zapisali v posebne knjige (Gültbücher), kamor so nato vpisovali spremembe lastništva. Na podlagi teh knjig oziroma dohodkov so določali davke. Vendar so postajali davčni sistemi in davčne odobritve od srede stoletja po deželah vse bolj različne in, da so dosegli vedno višje davčne vsote, so uvajali še nove izredne davke. Vendar so bile skupne značilnosti. Fevdalci so ta davek povsod skoraj v celoti prevrgli na kmeta, a plačevala so ga tudi mesta (na Štajerskem ok. 1/4, a na Kranjskem ok. 1/10 vsega zneska) in cerkveno plemstvo. Od podložnikov so ga pobirali fevdalci, a mesta sama zase. Skupno vsoto so nato stanovi oddali vladarju (ker so oni odobrili davek za celo deželo.) Glej o tem: F. Mensi, *Geschichte der direkten Steuern in Steiermark I—III, 1910—1936*; isti *Österreichische Finanzgeschichte*, v Mischler—Ulbricht, *Österreichisches Staatswörterbuch*; S. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, 1961 str. 310, s.

oni sami. S tem se je začejala druga etapa prodiranja denarnega gospodarstva v okvire zemljiškega gospodarstva: njegova komercializacija. Vendar se na Slovenskem komercializacija zemljiškega gospodarstva ni izvršila v tolikšni meri s povečevanjem dominikalne zemlje kakor z dviganjem naturalnih dajatev in drugimi ukrepi o monopolizaciji viškov agrarne proizvodnje. Poleg tega so fevdalci prav v tem stoletju bolj posegli v rudarstvo in tudi fužinarstvo. Važen vir dohodkov jim je postala tudi vojaška služba na Vojni krajini.

Opisani razvoj se ni uveljavil povsod v enaki meri, vendar točne slike še nimamo.⁶ Nova struktura zemljiškega gospodarstva, če sodimo po stanju iz srede 18. stoletja pred začetkom agrarne revolucije, se je močnejše uveljavila v vzhodnih, bolj ravninskih in gričevnatih delih slovenskega ozemlja (Dolenjska in vzhodna Štajerska ter Prekmurje, kjer je fevdalec tudi popreje večino zemlje obdeloval v lastni režiji). S tem razvojem je vsekakor povežati dejstvo, da so bili tod tudi po odpravi fevdalnih odnosov najbolj zaostali agrarni predeli slovenskega ozemlja. Manj pa se je uveljavila v zahodnih območjih (zahodna Štajerska, Koroška, Gorenjska in Notranjska, Goriška), kjer so bili v večji meri razširjeni dedni zakupi, kjer so bila središča rudarstva in fužinarstva in kjer je bila močno razširjena kmečka trgovina. Na slovenskem ozemlju pod beneško oblastjo pa, se zdi, do takega razvoja sploh ni prišlo.

Poleg povečanega fevdalnega pritiska so na kmeta, ki je še do srede stoletja vsaj v vzhodnih območjih neposredno občutil turške vpade, padla v veliki meri tudi bremena za turško obrambo in za organizacijo nove centralizirane države. Kmet je bil z obrambnimi redi celo pritegnjen v vojaško službo (insurekcija) in je moral sam nositi stroške za svoje hladno orožje. Pomagati je moral s tlako pri utrjevanju gradov, mest in celo utrdb v Vojni krajini. Na kmeta je odpadlo tudi do 75% in več vseh izrednih davkov, ki so zlasti po sredi stoletja, ko se je utrdil način pobiranja, naglo naraščali. Slovenske dežele so namreč nosile večino stroškov za Vojno krajino. Le-ti so se po letu 1578, ko je notranjeavstrijski vojvoda postal njen poveljnik, ustalili na okoli 550.000 goldinarjev letno. Do leta 1594 so Štajerska, Koroška in Kranjska odobrile za Vojno krajino okoli 21 milijonov goldinarjev zlate vrednosti, od katerih je vsaj polovica odpadla na s Slovenci poseljeno ozemlje. Poleg tega so morali podložniki plačevati še druge davke. Po posameznih podatkih naj bi v tem stoletju samo izredni davki znašali 20%, a vsa kmetova bremena

⁶ Za položaj kmeta primerjaj: A. Kaspret, Über die Lage der oberkrainischen Bauernschaft beim Ausgange des 15. und im Anfange des 16. Jahrhunderts, MMK2 (1889); A. Mell, Die Lage des steirischen Unterthanenstandes seit Beginn der neueren Zeit bis in die Mitte des 17. Jahrhunderts, 1896; B. Grafenauer, Boj za staro pravdo, 1944; W. Fresacher, Der Bauer in Kärnten. II (Freistiftrecht) 1952, in III (Kaufrecht) 1955; F. Posch Die Verkaufrechtsordnungen auf den landesfürstlichen Pfandherrschaften Kärntens im 16. Jahrhundert, Carinthia I 147 (1957) in B. Grafenauer, Zgodovina kmečkih uporov na Slovenskem, 1962.

fevdalcem, cerkvi in državi tudi precej nad polovico njegovih brutto dohodkov.

V takih pogojih kmetje seveda niso zmogli vseh bremen samo iz svoje agrarne proizvodnje, čeprav je morda prav s temi navori povezovati delen dvig agrarne tehnike in proizvodnje. Od srede 16. stoletja se namreč javljajo prvi začetki podaljševanja obdelovalnega cikla od treh na štiri leta. Med drugim je to vezati vsaj deloma na ajdo, ki se je v tem času vedno bolj širila. Sejali so jo predvsem na polje v prahi. Z njo je bil tesno povezan napredek čebeloreje, ki je ustvarila pogoje za živahno trgovino z medom in voskom proti severu in proti primorskim mestom. Koruza, ki se je že proti koncu stoletja pod beneškim vplivom razširila ponekod na Goriškem, še ni povzročila vidnejših sprememb. Pač pa se je sedaj povečala gojitev lanu, surovinska baza za vse bolj razširjeno proizvodnjo platna. Prav tako se je bolj uveljavljala konjereja, bodisi za prodajo, bodisi za potrebe prometa. Že v prvi polovici stoletja je samo na Kranjskem bilo neprestano na poti 4000—6000 konj.⁷ Na rast agrarne proizvodnje je dalje nedvomno vplivala tudi konsolidacija zunanje političnih razmer. Opustelost kmetij, tako značilna za zadnjo tretjino 15. in ponekod še v prvih desetletjih 16. stoletja, je izginila. V večini te dobe je obdelan ves zemljiški fond tako v okviru podložnih kmetij kot v okviru dominikalne zemlje.

Dopolnilo svojemu agrarnemu gospodarstvu in važen del svojih dohodkov so kmetje našli še v povečani meri na eni strani v podeželski obrti, na drugi v trgovini in prometu, a končno tudi v zvezi z rudarstvom in fužinarstvom. S tem so se seveda neprestano poglobljali blagovno denarni odnosi na vasi. Cela področja, zlasti tam, kjer so bili slabši pogoji za kmetijstvo in pa v krajih bližje morju,⁸ se ukvarjajo z vsakovrstno obrtjo, katere proizvodi so šli na trg, včasih celo na velike razdalje. Kljub odporu mest ta proizvodnja raste in kmetje si ponekod pridobe celo posebne privilegije za prodajo svojih izdelkov. Prav tako se v zvezi s to vaško obrtjo, katere družbeno osnovo so tvorili zlasti kajžarji in manjši kmetje, ponekod razvijajo celo založniški odnosi (na pr. okoli Kranja in Škofje Loke v sitarstvu in platnarstvu). Kmečka trgovina pa je prav v tem stoletju še v povečani meri porasla. Kmet trguje tudi na velike razdalje in posega vse bolj v trgovino z blagom, ki je bilo doslej predmet poklicne meščanske trgovine. Ob podpori plemstva je kmečka trgovina s posameznimi določbami (policijskimi redi) tudi pravno prebila obroč mestnega gospodarstva. V rudarstvu in fužinarstvu je dobil kmet zaslužek zlasti v z njima povezano stransko dejavnostjo (drvarjenje, oglarjenje) in s tovorjenjem potrebščin in proizvodov. Udeležba v prometu na sploh je prinašala kmetu prav tako pomemben

⁷ J. Žontar, Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov prve polovice 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine. Z Č 10-11 (1956—1957), str. 53.

⁸ Na ozemlju od Loža, Ljubljane in Škofje Loke pa vse do Gorice in obmorskih mest ni zrasla nobena meščanska naselbina, kar si razlagamo s tem, da je kmet tu že zgodaj močno posegal v trgovino, obrt in promet.

del dohodkov. Vsekakor ni pretirana trditev, da je kmet zmogel bremena ob vsesplošnem pritisku prav zaradi povečanega vključevanja v neagrarno proizvodnjo in trgovino. S tem nam postane tudi razumljiva dvojna vloga plemstva. Na eni strani povečuje svoje fevdalne zahteve, a na drugi strani vsestransko in uspešno podpira poseg kmeta v trgovino in obrt proti vsem nastopom mest in deželnega kneza. Čim bolj je namreč kmet dobival sredstva drugje, tem lažje je plemstvo v okviru zemljiškega gospostva povečevalo fevdalni pritisk.

V neagrarni proizvodnji⁹ je še vedno prevladovala mala, poklicna obrt, ki se je že od druge polovice 14. stoletja deloma povezovala v cehe. Vendar se sedaj ni povečalo samo število novih obrti, ampak so nastajale povsem nove oblike v tej proizvodnji. Prav tako je sedaj doživelo svoj prvi višek rudarstvo in fužinarstvo, a nastajale so tudi nove zgodnjekapitalistične oblike proizvodnje: založništvo in manufaktura.

V 16. stoletju se je poklicna obrt notranje v povečani meri specializirala in so z ločevanjem od starih nastajale nove, ki so običajno s cehovskimi pravili razmejile svojo dejavnost. Hkrati so se pojavljale nove zvrsti obrti: papirnice (Papiermühle), steklarne in pivovarne, ki pomenijo vsekakor uveljavljanje zgodnjekapitalističnih oblik tudi v obrti. Lastniki so bili običajno večji trgovci, ki so za delo najeli plačanega mojstra in pomočnike. Te obrti se niso povezovale v cehe in nekateri lastniki so si pridobili monopolne pravice tako za nabavo surovin kot za prodajo izdelkov. To je, po doslej znanih virih, vsaj proti koncu stoletja sprožilo pritožbe meščanov.

Vendar je za cehovsko obrt značilno, kakor povsod drugje, da se je vse bolj zapirala v svoja pravila. V to smer je gnala cehovske mojstre konkurenca podeželskih obrti, konkurenca tujih izdelkov, ki so s trgovino prihajali iz bolj razvitih sosednjih območij, in končno konkurenca novih zgodnjekapitalističnih oblik proizvodnje. S poostrenimi cehovskimi pravili, z bojem proti podeželski obrti in nastopi proti uvozu tujih izdelkov, ki bi jih mogli izdelati doma, so poskušali cehovski mojstri ohraniti svoj dotedanji položaj. Obrt so hoteli obdržati v čim ožjem krogu in preprečiti osamosvojitev obrtnega naraščaja.¹⁰ Zaradi tega so se tudi pri nas obrtni pomočniki združevali v posebne organizacije in so znani tudi njihovi nastopi proti mojstrom.

Rudarstvo in fužinarstvo, ki se je že od 14. stoletja dalje razvijalo kot samostojna veja proizvodnje, je bilo razvito zlasti v gorskem področju Kranjske in seveda v Karavankah. Poleg železne in svinčene rude

⁹ Glej B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda* 3, 4, 1956, 1961; *Zgodovina narodov Jugoslavije* II, 1959; F. Tremel, *Der Frühkapitalismus im Innerösterreich*, 1954; F. Gestrin, *Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija*, *Drugi Trubarjev zbornik*, 1952; J. Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*, 1939.

¹⁰ Na Koroškem je že v začetku stoletja dobila politika cehov tako obliko, da so proti temu protestirali deželni stanovi. Trdili so, da so mnoga cehovska pravila naperjena proti splošnim koristim dežele in da služijo le obrtnikom. — W. Fresacher, *Vom Handwerk*, *Carinthia* I 130 (1940), str. 316.

so začeli okoli l. 1493 kopati tudi živo srebro v Idriji in v 16. stoletju tudi bakreno rudo.

Po številu obratov in zaposlenih, a tudi po važnosti, ki jo je imela v trgovini domačih trgovcev, je bila najpomembnejša proizvodnja železa.¹¹ Prejšnji primitivni način proizvodnje se je sedaj v veliki meri — izjeme so bila manjša podjetja — umaknil tehničnemu napredku, ki so ga v tej proizvodnji poznale že sosednje dežele. V rudnikih so jaški in rovi postajali globlji in v njih so urejali tudi črpalne naprave za vodo. Izraba vodne sile v fužinah je bila že skoraj splošno uveljavljena. Peči za taljenje so se zelo povečale, čeprav še vedno obstoje tudi manjše tako imenovane »slovenske« oziroma »nemške« peči. Čas taljenja se je skrajšal in tudi kvaliteta železa se je izboljšala. Po podatkih iz druge polovice stoletja so peči dajale 350—850 kg surovega železa v 12 do 24 urah. Po nekem, vendar ne dovolj preverjenem viru, naj bi na Kranjskem delala že visoka peč z nepretrgano proizvodnjo po več mesecev hkrati.

V zvezi s tem so se fužinarski obrati povečali in pomnožilo se je tudi njihovo število. Po nekem seznamu je bilo leta 1569 na Kranjskem 22 fužin, a na vsem slovenskem ozemlju nad 30. Proizvodnja v posameznih fužinah je dosegla tudi čez 150 ton železa na leto. Celotna proizvodnja fužin na Kranjskem je bila po podatku iz istega leta okoli 2000 ton litega in kovnega železa ter jekla. Poleg tega so te fužine predelale tudi še približno enako množino železa, ki so ga trgovci uvozili iz Koroške (Hüttenberško železo).¹² Za nakup tega železa so imeli trgovci iz Ljubljane in Kranja posebne pravice v koroških mestih. Med izdelki fužin se omenjajo v tem stoletju poleg železa in jekla v kladah še žebli, lopate, krampi, motike, sekire, plugi ali lemeži, noži, srpi, kose, narbe, nasadila, šila, kopja, žica, mreže, vzmeti in pločevina. Najvažnejši izdelek so bili žebli, ki so šli večinoma na italijanske trge. Zato se od 15. stoletja dalje, ko se v virih prvič omenjajo, vrste žeblov označujejo z italijanskimi termini. Proizvodnja žeblov je že v 16. stoletju dosegla višino, ki jo poznamo tudi za 18. stoletje, to je okoli 2.000 tovorov na leto.¹³

Rudniki svinca in z njim povezane fužine so bile predvsem na slovenskem Koroškem v območju Karavank. Po posameznih vesteh (poseg Fuggerjev, podatki o trgovini s svincom) sodimo, da je v precejšnji meri porasla v tem stoletju tudi proizvodnja svinca. A podrobneje o tem nismo poučeni, kakor tudi ne o proizvodnji bakra, ki se omenja v virih.

A najpomembnejši rudnik in podjetje te dobe je bil rudnik živega srebra v Idriji.¹⁴ Šteti ga je med največje rudarske obrate zgodnjega kapi-

¹¹ Primerjaj: A. Müllner, *Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien*, 1909; isti, *Das Eisen in Krain*, Argo 7 (1899); H. Wiesner, *Geschichte des Kärntner Bergbaues I — III*, 1950—1953; za tehniko F. Baš—C. Rekar, *Slovenska peč*, 1954; A. Struna, *Vodni pogoni na Slovenskem*, 1955.

¹² B. Grafenauer, o. c. 3, str. 22. A. Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 704.

¹³ DAS, št. 73 I 6 b f. 26. Najvažnejši kraj žebljarske proizvodnje je bila Kropa, kjer je leta 1581 okoli 100 delavcev naredilo 600 tovorov žeblov. Žeblje so izdelovali še v Kamni gorici, Kolnici, Železnikih in Tržiču.

¹⁴ P. Hitzinger, *Das Quecksilbergwerk Idria*, *Blätter aus Krain*, 1860; M. Arko, *Zgodovina Idrije*, 1931; J. Strieder, *Studien zur Geschichte kapitalistischer Organisationsformen*, 1952.

talizma sploh. Sprva so si v njem dobili beneški kapitalisti že polovico deležev. Za Maksimilijanove vojne z Benečani pa je Idrija prišla pod habsburško oblast in so Benečani izgubili ne le svoje deleže, ampak tudi udeležbo v trgovini z živim srebrom (1509). Poslej so v Idriji delale tri rudarske družbe, ki so se po letu 1530 združile v eno samo. V njih so imele prevlado plemiške družine na Kranjskem in tuji trgovci, ki so domače meščane skoraj povsem izrinili. Proizvodnja je naglo rasla in dosegla povprečno proizvodnjo 16. stoletja, to je okoli 50 ton na leto. V letih 1539 do 1573, ko je neko dobo idrijsko živo srebro na evropskem trgu povsem prevladalo in so ga izvažali celo v kolonije, so prodali okoli 1650 t živega srebra in okoli 350 t cinobra. Trgovina z živim srebrom, v kateri so imele zaporedoma monopolne pravice augsburške trgovske hiše (Hochstetter, Baumgartner, Herwart, Haug-Langenauer) je bila ena najvažnejših virov evropskega trgovskega kapitala te dobe. Ko je leta 1575 rudnik zaradi konkurence Almadena in propada augsburških trgovskih hiš padel v težave, je deželni knez pokupil vse deleže in ga poddrževal. Podredil ga je Dvorni komori in posebni komisiji na dvoru. V letih od 1575 dalje, ko je v trgovini z idrijskim živim srebrom zopet prevladal beneški kapital, je proizvodnja dosegla povprečno 52 ton na leto.¹⁵ V naslednjem stoletju pa se je dvignila na okoli 130 t.

Prav s fužinarstvom so se v največji meri razvili tudi založniški odnosi in nanj so se vezale prve, sicer redke manufakture na Slovenskih tleh. Delo v sorazmerno velikih fužinah in prodaja izdelkov na oddaljenih tržiščih so zahtevali večja denarna sredstva. Z njimi so rudarje in fužinarje zalagali trgovci, ki so skrbeli tudi za dovoz življenjskih potrebščin, a v zameno so jim morali prvi prodajati svoje proizvode. Razvila se je tudi taka oblika založništva, da so veliki trgovci zalagali z denarjem manjše in so ti stopili v neposredne odnose s fužinarji. Zaradi teh odnosov, ki se na Štajerskem in Koroškem razvijajo že v 15., a na Kranjskem v 16. stoletju, so postajali fužinarji vse bolj odvisni od založnika in pogosto je prav ta oblika privedla fužino v last založnika ali založniške družbe. Za pojavljajoča se nasprotja v teh odnosih je vsekakor značilna zahteva fužinarjev, naj bi rudarski nadsodnik pazil, da ne bodo pretrdo stiskani od trgovcev in založnikov (»Hammersgwerkh Khauffleitten vnnd verlegern«). Seveda so se založniški odnosi razvili tudi drugje, kot smo že videli. Srečamo jih tudi v Trstu v proizvodnji obutve in v pomorstvu. Prve manufakture pa so nastajale ob fužinarstvu v zvezi z novo vojaško tehniko. V Fužinah pri Ljubljani je že v 20 letih delala manufaktura, znana po topovskih kroglih, ki so jih izvažali celo v Neapelj. V njej je delalo tudi 15 italijanskih mojstrov. Že za Maksimilijanove vojne (1508-1516) pa so pri Podkloštru na Koroškem Fuggerji ustanovili podjetje za topove in muškete iz medí, ki je bilo eno najvažnejših podjetij

¹⁵ Po podatku iz l. 1596 so nakopali v zadnjih dveh letih okoli 3000 funtnih centov rude. Iz vsakega centa rude so dobili 40 funtov živega srebra, a 18 centov živega srebra je dala 17 centov cinobra. Torej je ti dve leti proizvodnja dosegla po okoli 60 t živega srebra, —DAS Vic. arh. F I 50 — 1596 18/7.

za izdelavo orožja pod Habsburžani. Topovi, izdelani v alpskih fužinah, so tedaj po kvaliteti zaostajali le za francoskimi. Prav tam so imeli Fuggerji tudi veliko čistilnico bakrene rude, vezano na tamkajšnje svinčene rudnike. Že v prvem desetletju je podjetje dalo okoli 250 t bakra in 22.000 funtov srebra v vrednosti okoli 160.000 zlatnikov.¹⁶ Morda je prešel na manufakturno proizvodnjo na Javorniku tudi Gašpar Senuss, ki je v drugem desetletju tega stoletja iznašel nov postopek za pridobivanje finega jekla in si pridobil zanj monopolno pravico. Vsekakor pa je posegel v to obliko proizvodnje deželni knez, ki je tudi sicer dajal razne pravice tem prvim podjetnikom na slovenskih tleh. Tako je leta 1520 ustanovil lastno livarno topov v Celju (in v Gradcu deset let pozneje), a menda okoli leta 1558 začel s proizvodnjo pušk na zalozniški način v Borovljah na Koroškem. Žal, o organizaciji teh podjetij, o številu zaposlenih, proizvodnji, delovnih odnosih itd. nimamo podatkov.

Lastniki teh podjetij in tudi fužin so bili v pretežni večini meščani. Vendar so imeli mnoge rudnike in posamezne fužine v svojih rokah tudi plemiči, manjše obrate pa celo še vedno kmetje. Lastnik je bil posameznik ali družbe, ki so bile, kakor se zdi, v večini. Vsak družabnik je imel glede na število rudarskih deležev (die Kuxe) pravico do odgovarjajočega dela dobička oziroma do izkoriščanja fužine določeno število dni (die Hammerstage). Deleži so se mogli zastaviti, dati v najem, so se lahko delili, prodajali in seveda dedovali. Toda že na prehodu v 16. stoletju so začeli tuji kapitalisti izpodrivati domače lastnike v proizvodnji, a tudi v trgovini s kovinskimi proizvodi. Na Koroškem in v Idriji so vedno večjo vlogo dobivali južnonemški kapitalisti, a na Kranjskem in v Kanalski dolini iz Italije. Pomembni pa so bili tudi posegi kneza, ki se je zelo močno uveljavil med investitorji zgodnjega kapitalizma. Ni postajal samo lastnik rudnikov in podjetij, kot smo že videli, ampak je v okviru fiskalne politike uveljavljal v rudarstvu in fužinarstvu tudi svoje stare regalne pravice, ki so si jih prej prilastili fevdalci. Rudnike, rudna ležišča in visoke gozdove je proglašal za svojo kameralno posest in za kopanje rude je bila poslej potrebna posebna vladarjeva potrditev. A nadzorstvo je začel izvajati tudi nad fužinarstvom, predvsem v zvezi s pravico dohodkov od proizvodnje (Fron) in od prodaje proizvodov (Wechsel), ki jih je zahteval v višini določenih delov proizvodnje (1/10-1/4). Vendar se je »Fron und Wechsel« pobiral predvsem v denarju. V Idriji so na primer določili za to 11% od prodajne cene. Vsi ti posegi deželnega kneza so sprožili okoli fužinarstva vrsto nasprotij med njim in zemljiškimi gospodi, fužinarji in tudi podložniki.

V primorskih mestih, predvsem onih pod beneško oblastjo, pa je pomembno vlogo igrala zlasti proizvodnja soli. Z neprestanim povečevanjem solin je naraščala še vse to stoletje. Leta 1594 so imeli Piran,

¹⁶ F. Dobel, Zur Geschichte der Fugger im bambergischen Kärnten, A. f. v. G. u. T. 2, (1850); isti, Über den Bergbau und Handel des Jacob und Anton Fugger in Kärnten und Tirol, ZHVSchN 9 (1882); L. Scheurmann, Die Fugger als Montanindustrielle in Tirol und Kärnten, 1929.

Koper in Milje skupaj 7496 1/2 kavedinov solin (kavedin je okoli 110 do 120 m³) in proizvodnja je ob ugodnih letinah dosegla tudi 25.000 solnih mer soli (moggio je okoli 900 kg). Pozneje se tja do druge polovice 18. stoletja proizvodnja ni povečala. Leta 1762 so vsa tri mesta imela 6757 1/2 kovedinov solin in bi na njih po viru lahko pridobili 25.000 solmer soli.¹⁷ Večina te soli je našla trg v slovenskem zaledju, kamor se je po beneških predpisih tudi edino smela prodajati.¹⁸ Proizvodnja soli je rasla celo v Trstu, kljub ponovnemu rušenju njegovih solin s strani Benečanov oziroma beneških istrskih mest. Vendar je precej zaostajala za njihovo proizvodnjo; ob koncu stoletja moremo računati na največ 2000 solnih mer soli.

S svojim monopolom v pomorski trgovini in pomorstvu na Jadranu pa so Benečani močno omrtvili pomorsko dejavnost teh mest. To velja še v večji meri za ona, ki so bila pod njihovo oblastjo, kakor pa za Trst in Reko. Zaradi tega se v vseh teh mestih ni mogla razviti večja trgovska flota, čeprav lahko zasledimo neprestane poskuse, da bi se uveljavila v tej dejavnosti. Prav tako seveda ni moglo priti do izraza prizadevanje zaledja, da bi se vključilo v pomorstvo in pomorsko trgovino v večjem obsegu. Vendar se že od 14. stoletja dalje javljajo trgovci iz zaledja, ki so postajali lastniki ladij ali pa so jih najemali za neposredno trgovino z italijanskimi mesti (Benetke, Senigallia, Ancona, Pesaro, Bari, Brindisi in dr.). V zvezi s pomorstvom so se že dolgo pred tem stoletjem razvile ladjedelnice v Trstu, Kopru, Piranu in na Reki. A njih dejavnost je bila omejena predvsem na gradnjo in popravila domačih ladij, ki so bile običajno manjše velikosti. Potreben les so dobivali iz slovenskega in hrvatskega zaledja, a v Koper in Piran je prihajal deloma tudi iz Furlanije.

Dvig proizvodnje in tesna povezava naših dežel s tujimi tržišči sta v 16. stoletju še poživili in povečali trgovino, ki je bila z večine slovenskega ozemlja prvenstveno vezana na primorska mesta in Italijo. Zaledje teh mest, ki so bila središča neposredne trgovine in pomembni posredniki trgovine iz zaledja v Italijo in obratno, je v tem času segalo do Budima, oziroma do turške meje, do Prage in Dunaja in celo južnonemških mest. Na drugi strani pa je trgovina z blagom iz zaledja šla ob obeh straneh Jadrana do Dubrovnika in Kotora, oziroma do Barija in Brindisija, čeprav se je večinoma usmerjala v Benetke. Le manjši deli ozemlja na severu in severovzhodu so se vezali bolj v trgovino proti severu do Dunaja in južnonemških mest. Tja se je usmerjala deloma seveda tudi poklicna, meščanska trgovina iz vsega slovenskega ozemlja.

¹⁷ Atti 1 (1885), str. 150, La Provincia 10 (1876) str. 1835.

¹⁸ Prim. za Piran: PA — listine 9 zaboj: »... et deinde dal ditto scrina non possino uender il suo quinto (namreč solarji) li toca a musolati (t. j. tovarnikom iz zaledja) tantu per terra nele valle. Et similiter ditta Comunita il suo septimo et non per via da mar sotto pena di Contrabando«. Torej iz Pirana je šlo v zaledje 1/3 iz Kopra 9/10 in iz Milja 7/8 proizvodnje soli. P. Nicolich, Cenni storico — statistici sulle saline di Pirano, 1882; D. Rossetti, Delle saline di Trieste, Archeographo Triestino 17 (1891).

Ogromno večino prometa proti Italiji in morju sta pritegnili dve poti.¹⁹ Pot od severa čez Koroško in po Kanalski dolini v Furlanijo in od tam predvsem v Benetke je bila po obsegu prometa še vedno na prvem mestu.²⁰ Vendar je zajela le majhen delež trgovine iz slovenskega ozemlja. Poglavitna smer njegove trgovine je bila pot, ki je po sredi ozemlja vodila od severa čez Maribor oziroma od vzhoda čez Ptuj na Celje, Ljubljano in dalje v primorska mesta oziroma v Italijo. Prevladujoča oblika prometa je bila tovarništvo. Prevoznega prometa je bilo še malo, a za vodno pot se uporabljata le Ljubljana in v trgovini s hrvatskimi deželami Sava.

Trgovina s primorskimi mesti in kraji, politično razdeljenimi med Habsburžane (Trst, Devin, Štivan, Reka) in Benečane (Milje, Koper, Izola, Piran) ni zajela samo večjega dela slovenskega ozemlja ampak je tja šel tudi večji del viškov proizvodnje.²¹ Seveda je posredovala tudi blago prehodne trgovine iz ogrskih ter hrvatskih dežel (žito, živino, vsakovrstne kože in dr.). Ta trgovina je ob svojih viških dosegla v tem stoletju tudi do skupno 200.000 in več tovorov letno v obeh smereh. Po množinah je prevladovalo blago neposredne trgovine obeh področij, čeprav se kot trgovsko blago javlja skoraj vse, kar tedaj pozna sredozemska trgovina. Največji promet je bil nedvomno z žitom, živino, železom in kožami iz notranjosti, a s soljo, vinom in oljem v obratni smeri. Po nekem podatku n. pr. naj bi leta 1620 šlo iz primorskih mest v slovensko zaledje 52.800 tovorov soli,²² a trgovino z železom in železnimi proizvodi bi glede na proizvodnjo lahko ocenili na okoli 25.000 tovorov na leto. Seveda je trgovina zelo nihala in so nanjo vplivali vsakovrstni, tudi politični dogodki, kot na primer vojna z Benečani ali za dolgo dobo Sulejmanove vojne in osvojitve na Ogrskem in Hrvatskem. Mesta v zaledju in tudi ob morju še okoli srede stoletja navajajo to kot važen vzrok za takratni upad trgovskega prometa. Pravitako se je tudi razmerje v udeležbi primorskih mest v trgovini z zaledjem močno spreminjalo. Tako se je promet iz zaledja od Kvarnera prenašal v Tržaški zaliv in je trgovina na Reki vse stoletje v upadanju. A v Tržaškem zalivu se je trgovina iz beneških mest, predvsem Kopra, kamor je prihajalo iz zaledja tudi 30.000-50.000 tovorov blaga na leto, vse bolj usmerjala čez Trst. To je bila posledica deželno-

¹⁹ O poteh glej: A. Schlesinger, *Die Verkehrs- und Handelswege der österreichischen Alpenländer im 16. Jahrhundert*. M G G W 59 (1916); M. Wutte, *Kärntens Wege zum Meere in alter und neuer Zeit*, Carinthia I 133 (1943); A. Melik, *Prometni položaj Raščice v Trubarjevi dobi*, *Drugi Trubarjev zbornik*, 1952; M. Golia, *Razvoj cestnega omrežja v XVI in XVII stoletju*, ZČ 6—7 (1952—1953).

²⁰ Po neki oceni je šlo iz Koroške l. 1562, vsekakor predvsem po tej poti, na beneško ozemlje do 60.000 tovorov samo železa; množina nikakor ni pretirana — DAS Vic. arh. F I 125/6; 1562 23. sept.; M. Wutte, o. c. str. 103.

²¹ Glej o trgovini v to smer in sploh o trgovini: F. Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stol.* Disertacija na univerzi v Ljubljani, 1960; J. Žontar, *Villach und der Südosten, 900 Jahre Villach* 1960; isti, o. c.; F. Tremel, o. c.

²² DAS Stan. arh. F F 294/c — 1620 3. avg.; od tega seveda velika večina iz beneških istrskih mest.

knežje fiskalne politike, ki je že od konca 15. stoletja forsirala pot v Trst in zavirala neposreden promet z beneškimi istrskimi mesti povsod drugje razen po poti čez Trst. V zvezi s to prisilno potjo so tudi nastale številne nove mitnice in se uveljavljajo strogi ukrepi nadzorstva. Ob koncu stoletja se je dejansko velik del trgovine, zlasti poklicne, usmerjal že na Trst.²³ Poleg tega pa je deželni knez pospeševal tudi trgovino po obsoški poti v svoja pristanišča na škodo poti po Kanalski dolini.

Vendar so to trgovino proti morju in Italiji le deloma obvladali meščani. Vanjo so v veliki meri posegli kmetje in fevdalci. Kmečka trgovina je kljub težavam, povezanih s spremembami na zemljiškem gospodarstvu, neprestano rasla. Kmetje niso trgovali le s svojimi pridelki, temveč so posredovali trgovino z agrarnimi proizvodi iz ogrskih in hrvatskih dežel proti morju, a od tam tovorili zlasti sol. Prav tako pa so, deloma tudi zato, ker so z uvajanjem naturalnih dajatev zgubljali bazo za prodajo lastnih proizvodov, vse bolj posegali v trgovino z blagom, ki je bila več ali manj domena meščanske trgovine (železo in železni proizvodi, olje, platno, kože in kožuhovina, tudi smodnik in dr.). Zelo blizu smo resnici, če trdimo, da je bila kmečka trgovina glede množine blaga, po številu tovorov, na prvem mestu v prometu s primorskimi mesti. Prav v zvezi s to trgovino je z uveljavljanjem prisilne tržaške poti silno poraslo tiho-tapstvo in so nastajali v krajih bliže morju vedno znova tedenski sejmi, ki so jih Tržačani nasilno uničevali. O njenem obsegu govore tudi konkretni podatki. Tako so posamezni kmetje na leto prodali po 500—1000 tovorov blaga in cela krdela živine.²⁴ Znani so dalje primeri, da so kmetje prodali kmetije (ki so jih imeli v dednem zakupu) in se začeli poklicno ukvarjati s trgovino. Ustanavljali so celo občasne trgovske družbe; a fevdalci so jih pritegnili v posameznih primerih tudi v svoje trgovske posle. Že od konca prejšnjega stoletja postajajo namreč fevdalci vse važnejši faktor predvsem v trgovini z agrarnimi proizvodi. Trgovske posle so vodili neposredno sami, a povezovali so se v trgovske družbe z meščani, zlasti z onimi v primorskih mestih (Trstu) in celo z Benečani. Po pritožbah mest bi sodili, da so sklepali družbe tudi s kmeti in nato dobiček delili. Vsekakor je dejstvo, da so kmetje trgovali tudi s fevdalčevim blagom in da so jim zaradi tega fevdalci dajali na pot posebna spremna pisma. Posamezni viri govore tudi o založniških odnosih med fevdalci in kmeti.

Toda huje kakor konkurenca podeželske trgovine je, vsaj sprva, prizadela trgovino in gospodarski položaj meščanov konkurenca tujega kapitala, ki je, kot smo videli, prodiral na slovensko zemljo. Kakor v proizvodnjo tako so italijanski in južnonemški trgovci in trgovske družbe že od konca 15. stoletja posegali tudi v trgovino. Ustanavljali so trgovske družbe prav za trgovino s slovenskimi deželami, sprva z udeležbo doma-

²³ To kažejo tudi mitninski dohodki. Mitnica v Žavljih izkazuje konec stoletja okoli 600 renskih goldinarjev dohodkov, a mitnica v Klancu, na nekdanji najvažnejši poti v Koper, ob istem času le 130 renskih goldinarjev. Torej razmerje prometa na obeh poteh bilo 5 : 1. DAS Vic. arh. F I 61.

²⁴ J. Žontar, Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov, ZČ 10—11 (1956—7), str. 39, 65, 99.

čih meščanov, ki so imeli običajno podrejeno vlogo, a že zgodaj tudi brez njih. Imeli so pri nas svoje stalne faktorje oziroma so jih zastopali domači meščani, zelo pogosto iz vrst najbogatejših. A tudi sami so se v vedno večjem številu naseljevali. Zlasti velja to za italijanske trgovce, s katerimi so se širili v mestih na Slovenskem tudi elementi italijanske kulture. Izpodrivali so domačine vsepovsod, ne le v trgovini na debelo, ampak tudi na drobno. Lotili so se s svojimi ljudmi krošnjarjenja po vaseh in nakupovali blago po podeželskih sejnih. Sklepali so dolgoročne trgovske pogodbe (na pr. italijanski trgovci v trgovini z železom za celo leto) in spravljali s tem domače trgovce v večjo odvisnost. Stopali so tudi v založniške odnose. S posojili deželnemu knezu so dobivali v zastavo rudnike in dohodke mitnin, a kupovali so tudi monopolne pravice glede prodaje in nakupa raznega blaga (apalto). Z eno besedo, s pomočjo svojega kapitala so si prillašali trgovino zlasti z najvažnejšim blagom posredne trgovine. Spoznali smo že vlogo južnonemških trgovskih hiš v proizvodnji in trgovini s kovinami. Toda tudi italijanski, zlasti beneški kapital vedno bolj prodira v zaledje, ki je trgovsko vezano v to smer. Okoli srede stoletja posega med drugimi italijanskimi, zlasti beneškimi družbami, v naše kraje tudi družba »Terzeria«. Prevzela je znaten del trgovine z železom in uvozne trgovine »beneškega« blaga na Koroškem in tudi Kranjskem. Njej je pripisati promet s koroškim železom proti Italiji v množinah od 200 do 500 miliarijev (100—250 ton) naenkrat, ki jih navajajo viri.²⁵

Vse pritožbe mest proti podeželski trgovini in proti prodiranju tujega kapitala praktično niso prinesle večjih koristi. Deželni knez, mestni gospod večine mest na Slovenskem, ki je iz fiskalnih potreb močno posegal tudi v razvoj trgovine (prisilna pot v Trst in sploh podpiranje trgovine v svojih obmorskih krajih, uvajanje novih mitnic, novi mitninski redi in tarife, poviševanje mitninskih pristojbin, prepovedi trgovine z žitom in živino ob slabih letinah, nekoliko večji skrb za pota itd.), mestom ni mogel odločneje pomagati. Sicer je poskušal razmejiti meščansko in kmečko trgovino (s policijskim redom 1552), a akcija ni uspela. Celo na Štajerskem, kjer je bil red sprejet, kmečka trgovina ni prenehala, a na Kranjskem so stanovi uveljavitev reda sploh preprečili in dosegli za kmeta še nove pravice v trgovini. Vse pritožbe glede poseganja tujega kapitala pa so naletele na gluha ušesa. Finančno čestokrat odvisen od posojil tujih trgovcev, zlasti po izgonu Židov iz svojih dežel,²⁶ ni mogel nastopiti proti

²⁵ DAS Vic. arh. F I 150 za leto 1556 in F I 125/6 — 1562 23. sept. — Glej o tem J. Žontar *Zgodovina Kranja*, 1939; F. Gestriin, o. c.

²⁶ Zaradi velike zadolženosti plemstva in meščanstva ter celo kmeta pri Židih je odpor proti njim tako narasel, da so notranjeavstrijski stanovi zahtevali, naj jih knez izžene. Proti plačilu večjih zneskov v obliki davka je Maksimilijan res pristal na zahtevo. L. 1496 so se morali Židje izseliti iz Štajerske in Koroške, a leta 1515 iz Kranjske. Poslej so na Slovenskem ostali le še v primorskih mestih in Gorici. Toda s tem je deželni knez izgubil vsakoletni judovski davek in postal v svoji politiki v veliki meri navezan na posojila tujih trg. družb. Že l. 1530 je bil n. pr. samo Fuggerjem dolžan blizu 1 milijon forintov.

njim. Nasprotno pa so stanovi prav v tem pogledu, čeprav seveda s perspektive svojih razrednih, predvsem gospodarskih in političnih interesov, pokazali več smisla za meščanske pritožbe. Zahtevali so, naj se prepove dejavnost tujih družb, naj se odpravijo monopoli, nove mitnine in carine. Branili so gospodarski separatizem mest tudi v odnosih med posameznimi deželami. Z vsem tem je bil dan tudi eden najvažnejših pogojev za povezavo fevdalcev in meščanov v skupni reformacijski tabor.

Najvažnejša posledica tega razvoja je bila, da so domači trgovci polagoma, a nezadržno, izgubljali iz svojih rok tudi vedno večji delež trgovine. Prodiranje tujega kapitala jih je še posebej izrivalo iz trgovine z najvažnejšim blagom na velike razdalje, čeprav jih seveda še v vsem obdobju srečujemo na tujih trgih (nemška mesta na severu, Benetke in italijanska do Barija na jugu). Zato je dobival za naše meščane vedno važnejši pomen ne le tisti del trgovine, ki ga je obvladala podeželska trgovina, ampak lokalna trgovina na sploh.

Zaradi vloge italijanskega, zlasti beneškega trga, vloge tujega kapitala v proizvodnji in trgovini na Slovenskem in tudi značaja same trgovine, se je le-ta odvijala na eni strani pod neprestanim dotokom slabšega denarja in zlasti velikim dotokom beneškega denarja (ki se je začel kvariti od okoli 1570 dalje), a na drugi strani s hkratnim odtokom oziroma izginjanjem boljšega denarja iz obtoka. Habsburžani so namreč zaradi povečane trgovine in kreditnega poslovanja, a tudi v povezavi s proizvodnjo dragih kovin v svojih deželah in svojo politično krepitvijo, začeli po velikem razvrednotenju denarja okoli 1460 kovati poleg prejšnjega manjšega denarja tudi nove večje kovance. Že leta 1484 so začeli kovati forint, ki je z denarno reformo v začetku 16. stoletja postal tudi enota novemu denarnemu sistemu namesto prejšnjega funta.²⁷ Vsebinska srebrena domačega denarja se zaradi domačih virov dragih kovin in pritiska stanov na vladarja proti zniževanju vrednosti dolgo časa ni spreminila. Odtoka in izginjanja boljšega domačega denarja pa niso mogli preprečiti niti deželni knez, niti stanovi, ki so nastopali proti odtoku denarja v tujino oziroma proti uvozu tujega blaga, ki so ga mogli izdelati obrtniki v deželi (ker je pač v tem videlo vzrok za pojav). Širjenje tujega slabšega denarja, predvsem beneškega, je proti koncu stoletja doseglo že tak obseg, da je deželni knez prepovedal beneške novce v svojih deželah, a boljšim skušal določiti nižji tečaj. Ker v tem ni uspel, je l. 1590 določil za ozemlje južno od Karavank in Drave posebno »kranjsko vrednost«²⁸ temu denarju. S tem je postala vrednost računskega krajcarja v beneških novcih za 11% nižji od vrednosti severno od te meje. Vsekakor je značilno in vredno omeniti, da se je ta meja na splošno ujemala z ozemljem, na katerem je bila močno razvita kmečka trgovina v smeri

²⁷ Glej G. Probszt, *Der Münzbetrieb in Innerösterreich von 1564—1620*, WNZ 55 (1922); isti, *Münzpolitik vom 1564—1619*, WNZ 57 (1924), isti *Studien zum kärntner Münz- und Geldwesen der neueren Zeit*, Carinthia 1942 (1952) in 145 (1955); W. Müller — A. Löhr — E. Holzmair, *Österreichische Münzprägungen 1519 bis 1938*. 1948. R. Geyer, *Zur österreichischen Münzpolitik 1524—1790*, WNZ 66 (1933).

²⁸ Glej o tem S. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, 1961 st. 307 sl.

proti morju (in do kamor je v glavnem tudi šla trgovina z morsko soljo proti severu).

Prav tako kakor na sploh v Evropi in iz podobnih vzrokov pa so tudi na Slovenskem v tem stoletju neprestano naraščale cene.²⁹ Seveda so na to vplivale tudi povsem domače razmere. Tako na primer na izredno visoke cene žita in sploh življenjskih potrebščin v mestih tudi dejstvo, da je s podeželsko trgovino šlo to blago mimo njih v tujino. Dalje tudi zmanjšanje področja, od koder je prihajalo to blago, zaradi turških bojev in osvajanja v ogrskih in hrvatskih deželah. Morda je prav s tem razložiti prvi večji dvig cene žitu pred letom 1530. Nedvomno pa sta vplivala na dvig cen sorazmerno naglo naraščanje prebivalstva in tudi deželnoknežja fiskalna politika.

Cene so se tja do srede stoletja dvigale še počasi in so naglo rasle šele v drugi polovici in tja do prvih desetletij 17. stoletja. V prvi polovici so rasle predvsem cene živilom, zlasti žitu in mesu, a pozneje skoraj vsemu blagu, čeprav z različno hitrostjo in do različne procentualne višine. V Ljubljani so cene žitu v l. 1551—1600 porasle za 200%, olivnemu olju za 238%, a železu za 142% in mesu za 50%³⁰ (vse to računano v srebru). V Kopru se je cena soli dvignila v prvi polovici za okoli 17%, a v Piranu, kjer so bile cene približno enake, v drugi polovici stoletja do l. 1595 za okoli 135%.³¹ Po posameznih računih pa naj bi se cene žitu v celem stoletju dvignile tudi za 300—400%, a drvom za 300%.³² Nasprotno pa so plače rasle mnogo počasneje in so šele od 30-let 17. stoletja dalje hitreje dohitevale cene.

Tak razvoj cen je seveda koristil zlasti plemstvu, a deloma tudi kmetu, ki je, kakor smo videli, vedno bolj posegal v trgovino. Nedvomno je tudi to eden vzrokov, da je kmet zmogel velika bremena, ki sta mu jih nalagala fevdalec in vladar. Nasprotno pa je dvig cen ob vsem razvoju prinašal še nove težave meščanstvu, trgovcem in obrtnikom, a tudi v fužinarstvu in rudarstvu vključenim ljudem. Torej vzrok več za gospodarsko upadanje meščanstva na Slovenskem, ki doseže višek konec 16. in v začetku 17. stoletja.

Hkrati z gospodarskim razvojem se je spreminjala tudi družba. Na podeželju pomeni to obdobje čas, ko je zaradi splošnega gospodarskega razvoja in povečanega prodiranja denarnega gospodarstva v okvire zemljiškega gospostva zajelo vas vedno močnejše razslojevanje. Prejšnji, lahko rečemo enotni podložniški razred (die Unterthanen), je razpadal v različne družbeno-gospodarske sloje. Sam razvoj sicer še ni podrobno proučen in tudi ni zajel vseh slovenskih pokrajin v enaki meri, vendar že dosedANJI rezultati kažejo močan razvoj v naslednjih smereh.

Vas je zajel, zlasti od druge polovice 16. stoletja dalje, sorazmerno močan proces delitve kmetij, katerega začetki padajo sicer že v prejšnje stoletje. Naraščanje prebivalstva na eni, a pomanjkanje za kolonizacijo

²⁹ Prim. S. Hoszowski, *L'Europe centrale devant la révolution des prix*, *Annales* 16, n. 3 (1961), str. 44 sl.

³⁰ S. Hoszowski, o. c. str. 446—7.

³¹ La Provincia 19 (1885), str. 51; P. Nicolich, o. c. str. 54.

³² B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda* 4 (1961), str. 16.

ugodne zemlje na drugi strani, so pripeljali do tega, da so se kmetije delile do 1/4 velikosti (pozneje celo do 1/16). Velik obseg je dobila delitev kmetij zlasti na Primorskem. To je fevdalcem deloma olajševalo, da so povečevali fevdalno rento, a na drugi strani sililo kmečko prebivalstvo, da se je vse bolj vključevalo v neagrarne gospodarske panoge. Prav na teh osnovah (povečano vključevanje v obrt, trgovino, tihotapstvo, tovarništvo) so nastajale med kmeti velike imovinske razlike, deloma po obsegu zemlje, a zlasti po denarju. Znani so primeri kmetov, ki so razpolagali z velikimi vsotami denarja. Po regulaciji davčnega sistema so se podložniki delili tudi po tem, kje so imeli kmetijo. Onim, ki so imeli kmetije na nekdanji dominikalni zemlji, ni bilo treba plačevati davkov, ker je bila ta zemlja davkov prosta. Vendar to ni pomenilo, vsaj v vsakem primeru ne, da je bil gospodarski položaj takega podložnika boljši, kajti običajno je bil prav tu fevdalni pritisk večji.

Vzporedno s tem je na podeželju rasel sloj kajžarjev, katerih začetek pada tudi že v prejšnje stoletje.³³ Ponekod, zlasti v gospodarsko bolj razvitih in prometno važnih območjih je število kajžarjev ob koncu stoletja predstavljalo že 35—40% kmečkih gospodarstev. A bili so tudi primeri, kjer so kajžarji že prekoračili število celih kmetij in torej dosegli stanje, ki je bilo ugotovljeno na sploh v slovenskih deželah za 18. stoletje.³⁴ Svojo skromno zemljiško bazo so kajžarji dobili ali na srenjski zemlji ali na novih krčevinah ali z odcepitvijo od kmetije. Od tod tudi razlika v odnosu do zemljiškega gospoda pri tistih kajžarjih, ki so bili naseljeni na srenjski zemlji. Zemljiškemu gospodu so bili le osebno podložni, dajatve od zemlje pa so ponekod dajali občini (srenji). Viri te kajžarje tudi označujejo s posebnim nazivom (Untersassen).

Poleg kajžarjev, ki so imeli vsaj neznatno zemljiško posest, se zlasti na posestvih bogatejših kmetov in na dominikalni zemlji pojavljajo sedaj ljudje brez zemlje, torej pravi vaški proletariat. Srečujemo jih povsod, številni pa so bili zlasti na vinogradniških območjih.³⁵ Iz njihovih vrst so vsekakor hlapci, ki se že od prve polovice stoletja v precejšnjem številu omenjajo kot delovna sila na bogatih kmetijah in zemljiških gospostvih. Gospodarska podlaga teh ljudi kot tudi kajžarjev, torej tega, lahko rečemo neagrnega prebivalstva na vasi, je bila dnina, domača obrt in založništvo, zaslužek v zvezi s fužinarstvom in prometom, a deloma tudi trgovina.

V majhnem obsegu pa se je prav v tem stoletju začela prebijati skozi fevdalne vezi v svobodo med drugim tudi tanka plast več ali manj obogatelih kmetov. Le-ti so zlasti od majhnih fevdalcev, ki se niso mogli

³³ Glej: P. Blaznik, *Kolonizacija Selške doline*, 1928; isti, *Kolonizacija Poljanske doline*, GMS 19 (1938), isti *Kolonizacija in kmetško podložništvo na Sorškem polju*, 1953; I. Voje, *Kajžarstvo v Logaškem gospostvu*, ZC 6—7 (1952—3.).

³⁴ Na pr. Na področju med Kranjem in Škofjo Loko, ki je bilo prometno važno in tudi eno središč založništva, je bilo leta 1588 razmerje naslednje: 301 kmetija in 136 kajž. A v okolici Logatca, kjer je prebivalstvo našlo zaslužek v prometu, je že leta 1527 prišlo na 130 kmetij 76 kajžarjev.

³⁵ Glej S. Vilfan, *Od vinskega hrama do bajte*, S E 1952.

drugače reševati iz svojega slabega gospodarskega položaja, kupovali posamezna zemljišča ali po so se s svojo kmetijo vred odkupili od podložništva. S tem svobodnim zemljiščem so se osvobajali dolžnosti in vezi do fevdalca in postajali povsem svobodni, če niso imeli podložne zemlje (Freisassen). Njihovo posest so v zvezi z obdavčenjem vpisovali v davčne sezname (Gültbücher), torej med plemiško posest, in so imeli svojo sodno in upravno organizacijo. Plemstvo sicer že od začetka 17. stoletja nastopa proti tem pojavom, a jih ni moglo zaustaviti.³⁶ Poleg tega sicer maloštevilnega, a vendar značilnega pojava, se je povečevala plast svobodnega prebivalstva na vasi tudi z naseljevanjem beguncev-uskokov. Le-ti so namreč ohranili osebno svobodo, čeprav naseljeni na opustelih kmetijah, in so bili podrejeni vicedomu, uradniku deželnega kneza v deželi.

Poleg teh družbenih premikov na podeželju pa se je v tem stoletju bistveno spremenilo tudi kmetovo mišljenje. S posegi v neagrarno proizvodnjo, zlasti v trgovino in promet, se je večalo njegovo znanje izven kroga vasi. V njem je vse bolj rasla zavest, da nosi poglavitno breme ne le za obrambo dežele pred Turki, ampak tudi vse tedanje družbe, prav tako pa seveda tudi zavestno hotenje po spremembi odnosov, ki so ga težili. V njem se vse bolj jasno oblikuje zahteva po prosti trgovini in je bil kmet pri nas vsekakor prvi pomembni pobornik svobodne trgovine. To je bila vsekakor ena važnih pobud, ki so ga tirale v velike upore.³⁷ Od tod tudi mnoge konkretne zahteve v uporih, ki postajajo ideološko vse bolj zreli in dosežejo v tem pogledu višek v uporu 1573. leta. Tudi samostojno smer v reformacijskem gibanju, ki je povezala v svojo ideologijo poglavitne kmečke zahteve, je gledati kot izrazit znak rasti kmetove družbene zavesti.

Že od 14. stoletja dalje je v zvezi s fužinarstvom in rudarstvom na podeželju nastajala prva plast neagrarnega, od fevdalcev neodvisnega prebivalstva. V tem času pa se je mezdno delavstvo v okviru zgodnjekapitalističnih oblik proizvodnje hitreje razvijalo.³⁸ Največ ga je bilo v rudarstvu in fužinarstvu, kjer je prišlo že, lahko rečemo, do nekoliko večje njihove koncentracije. To ni ostalo brez posledic v družbenem življenju (vloga v reformaciji, kmečkih uporih, vpliv njihovega položaja na kmečke zahteve). V posameznih večjih fužinarskih krajih je bilo od 100 do več 100 delavcev, zlasti še, če računamo sem tudi vse pomožno osebje. V idrijskem rudniku se je v tem stoletju gibalo število rudarjev od 60 do 180, a število vseh, ki so bili kakorkoli vezani z njimi (drvarji, oglarji, tovarniki in dr.) se ceni do okoli 450 ljudi. Pravni položaj rudarjev in fužinarjev so urejali posebni rudarski redi, ki so jih izdajali deželni knezi za posamezna območja in za cele dežele (1517, 1555, 1575) v zvezi z uve-

³⁶ J. Polec, Svobodniki na Kranjskem, G M S 17, 1936.

³⁷ B. Ziherl, Družbeno politični temelji reformacijskega gibanja na Slovenskem, Drugi Trubarjev zbornik, 1952, str. 8. Prim. S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, 1961, str. 288.

³⁸ O razvoju, delovnih odnosih, pravnem položaju glej literaturo za rudarstvo in fužinarstvo. Posebej za idrijskega delavca M. Verbič, Idrijski delavec v 16. stoletju, ZČ 6—7 (1952—3).

ljavljanjem svojih regalnih pravic. Delavci v rudnikih in fužinah so bili neposredno podrejeni deželnemu knezu in bili zato svobodni. Isto je veljalo tudi za vse pomožno osebje, če se je le s tem preživljalo. Zaradi svojega posebnega družbenega položaja so bili podsodni posebnim rudarskim sodiščem in nadsodiščem.

Delovne pogoje in mezde so določali rudarski redi. Delovni čas v rudnikih in fužinah, kjer so delale tudi žene in otroci, je trajal po 10, 12 in več ur, a v Idriji so na težkih delovnih mestih delali le po 8 ur in celo manj. Vendar povprečno ni bilo več kot okoli 200 delovnih dni na leto. Rudarji in fužinarji so delali za mezdo, a zlasti rudarji tudi na akord. Tako so na primer rudarji v Idriji dobili po pogodbi v najem (auf Lehen-schaft) rudarske jame in se pri tem povezovali v posebne družbe (Lehen-schaftsgesellschaft). Plačani so bili po množini izkopane rude in po v naprej določenih cenah. Zelo pogosto so delavce v rudnikih plačevali tudi v naturi, s čemer se je možnost izkoriščanja še povečala. Vendar so rudarje in fužinarje z življenjskimi potrebščinami oskrbovali predvsem meščani, običajno kot založniki, a včasih tudi plemstvo.

V drugi polovici stoletja, ko se je povečala konkurenca in so naglo rasle cene živilom, se je položaj delavstva močno poslabšal. To je povzročalo že tudi prve pojave odpora (na pr. v Bleibergu pri Beljaku in v Idriji). V zvezi s tem so se pri lastnikih fužin pojavljala prizadevanja, da se prepreči beg delavcev k drugemu ali celo iz dežele. Poskusi privezati delavce na delovno mesto in določbe proti beračem, ki se pojavijo istočasno, so tudi na Slovenskem pojav dobe zgodnjega kapitalizma.³⁹

Meščanstvo na Slovenskem je v nekem smislu doživljalo obratno razvojno smer, kakor bi pričakovali glede na razvoj zgodnjekapitalističnega gospodarstva, ki je nekako šel mimo njega. Še vedno so namreč naši meščani na splošno bolj povezani s trgovino, predvsem z njenim tranzitnim delom kakor pa z neagrarno proizvodnjo. A prav tu jih je z obeh strani bila nam že znana konkurenca. Zato so v vsem tem stoletju, zlasti od srede dalje, kljub nihanju počasi, a stalno gospodarsko upadali. To pa seveda nikakor ne pomeni, da se znotraj meščanstva ni vedno znova porajala številčno vse bolj šibka plast obogatelih meščanov. Toda zanje je značilno, da svoj trgovski kapital, razen v fužinarstvu, niso v večjem obsegu nalagali v neagrarno proizvodnjo. Pač pa so kupovali zemljišča in celo zemljiška gospostva, si pridobivali plemiški naslov in izginjali v plemiških vrstah. Vendar so številnejši tisti, ki so obubožali. Kakor poprej so tudi sedaj pogosti primeri, da se je nakopičeno premoženje že v drugem, a najpozneje v tretjem rodu porazgubilo.

Na splošno lahko trdimo, da je šel razvoj v naslednjih smereh. Povprečna vrednost meščanskih premoženj, sodeč zlasti po davčnih obveznostih, se je počasi zmanjševala, a hkrati se je meščanstvo nekako izenačevalo na vedno nižjih gospodarskih osnovah. Izginjali so najbogatejši, a propadali najubožnejši. Številčno razmerje med trgovci in obrtniki se je

³⁹ A. Müllner, *Argo* 5 (1897), št. 4, 6; DAS Stan. arh. F 394 za leto 1527 MALj s. s, z. 1570, f. 100.

vse bolj obračalo v korist slednjih.⁴⁰ Zato so tudi vse bolj rasla družbena nasprotja med obema slojema. Pripeljala so celo do tega, da so ponekod obrtnikom, vsaj začasno, prepovedali vsako trgovino, celo z lastnimi proizvodi.⁴¹ Vse važnejša je postajala tudi za meščane agrarna proizvodnja. To velja zlasti za manjša mesta in tržne naselbine, kjer so konkurenco kmečke trgovine in tujega kapitala najbolj občutili in kjer so se zato meščani vse bolj preživljali tudi s poljedelstvom.⁴² Upadalo je dalje število prebivalstva, čeprav ne v vseh mestih; v glavnih središčih trgovine se je morda celo povečalo (Ljubljana, Trst). Že okoli srede stoletja so na primer mesta bliže ogrskim in hrvatskim deželom, s katerimi se je promet, kakor že rečeno, zaradi Turkov precej zmanjšal, izgubila velik del prebivalstva.⁴³ Da temu niso bile vzrok le kužne bolezni najbolj dokazuje dejstvo, da se je ob koncu stoletja število praznih hiš še povečalo (na pr. v Radgoni na 70), med drugim tudi zaradi tega, ker so se izseljevali v nemške dežele sorazmerno številni najbogatejši meščani. Prav tako je ob koncu stoletja močno padlo prebivalstvo v beneških istrskih mestih, kar ni bila le posledica v tem stoletju pogosto razsajajočih epidemij, ampak v veliki meri prav dejstvo, da je bila že uveljavljena tržaška prisilna pot in da je bila v njih trgovina z zaledjem v upadanju.

O položaju nižjega mestnega prebivalstva, ki seveda ni imelo meščanskih pravic, a je bilo svobodno, v tem času ne vemo dosti. Zaposleno je bilo predvsem kot hišni posli, kot pomožno osebje v trgovini (hlapci, tovarniki), kot dninarji in podobno. Njih položaj se je nedvomno tudi poslabšal.

Ob takem razvoju je bilo razumljivo, da so se težnje tako trgovcev kakor tudi cehovskih mojstrov še poglobljale v fevdalne okvire. Redko, predvsem v drugi polovici stoletja, se javljajo elementi novega duha, ki ga je prinašal razvoj v smeri zgodnjega kapitalizma. Svoje gospodarske težave je meščanstvo skušalo reševati v okviru vezanega mestnega gospodarstva in v smislu fevdalne miselnosti o delitvi dela, po kateri naj bi samo njim pripadala obrt in trgovina. To je naše meščanstvo, poleg drugih motivov, povezovalo s plemstvom, s katerim je nastopalo v enotnem reformacijskem gibanju v političnem boju proti deželnemu knezu.

Večje spremembe doživlja sedaj tudi plemstvo, zlasti v osebnem stavu. V njihove vrste stopa novo plemstvo (Briefadel), ki si je plemiški naslov dobilo za zvesto uradniško službo deželnemu knezu ali pa si ga je, kakor n. pr. obogateli meščani, kupilo. Iz meščanskih vrst zraslo plemstvo se je še naprej ukvarjalo z rudarstvom, fužinarstvom in manufakturo,

⁴⁰ L. 1612 je bilo na pr. v Mariboru 13 trgovcev in 87 obrtnikov, a v Celju 12 proti 71. Podobno je bilo razmerje povsod, a v manjših mestih še bolj v škodo trgovcev.

⁴¹ Na pr. l. 1584 v Beljaku. Prim. W. Fresacher, Vom Handwerk in Villach, Carinthia I 130 (1940), str. 311 sl.

⁴² Kamniški meščani se l. 1570 pritožujejo nad svojim položajem in poudarjajo, da se »merer thails mit dem Veldpaw betragen und ernören müessen«. DAS Vic. arch. F I/138—1570 17. april.

⁴³ L. 1543 je bilo v Slovenski Bistrici in Slovenjgradcu polovico hiš praznih, v Radgoni 16, v Mariboru 54, a v Celju 60.

čepprav je bilo še vedno v veljavi načelo, da se plemič ne sme ukvarjati z meščanskimi posli. To plemstvo ni prinašalo deželnemu knezu le dohodkov, ampak je, skupaj s cerkvenimi gospodi, pomenilo tudi oporo v boju proti stanovom. Na drugi strani pa je v tem času gospodarsko propadalo nižje plemstvo, ki ni imelo dovolj možnosti, da bi se v zadostni meri vključevalo v novo smer gospodarskega življenja.

Poleg tega je v zadnji tretjini stoletja vse bolj slabila tudi politična moč plemstva in razmerje sil med stanovi in deželnim knezom se je obracalo v prid slednjemu. Na to slabost so vplivali kmečki upori, v katerih so bili plemiči odvisni od vladarjeve vojaške pomoči, dalje dejstvo, da je plemstvo dobivalo dobro plačane službe v deželnoknežji administraciji in zlasti v Vojni krajini, a tudi vedno večje nasprotje med plemstvom in meščanstvom v gospodarskem razvoju, ki je bil eden glavnih vzrokov, da so se meščani odvrnili od reformacije. S protireformacijsko akcijo proti plemstvu sredi tridesetletne vojne (1628) je bila končno njegova politična moč v habsburških dednih deželah povsem zlomljena. Sedaj se je zaradi izгона protestantskih plemičev spremenila struktura plemiškega razreda tako, da je že sredi 17. stoletja pisemsko plemstvo predstavljalo polovico stanov. To je bil tudi čas, ko se prerinejo med plemstvo celo posamezni svobodniki in tudi obogateli podložniški sinovi.

Proti koncu 16. stoletja je začel gospodarski in družbeni razvoj v smeri zgodnjega kapitalizma popuščati. Vzroke zanj je iskati v vrsti zunanjih in notranjih sprememb. Tako je na primer razvoj v sosednjih deželah močno vplival na gospodarski položaj z njimi tesno povezanih slovenskih dežel. Z bankroti velikih južnonemških trgovskih hiš do zadnje četrtine stoletja, a tudi z delnim upadanjem vloge Benetk po tem času — čepprav se je vloga beneškega kapitala, posegajočega v slovenske dežele, okrepila na račun ježnonemškega — se je zmanjševala trgovina na velike razdalje. Močnejše so vplivali na to tudi konec 16. in v začetku 17. stoletja zopet obnovljeni turški boji ob hrvatskih in ogrskih mejah.

Delno upadanje zunanjega trga je zadelo najvažnejše panoge ne-agrarne proizvodnje na Slovenskem. V tem času, kolikor že ne poprej, so izginile vse redke manufakture, ki se v 17. stoletju ne omenjajo več. Pri zadeta je bila tudi fužinarska proizvodnja z izjemo živega srebra, v kateri pa naše meščanstvo itak ni bilo udeleženo. Vedno večje težave je imela zlasti proizvodnja železa, nedvomno ena pglavitnih neagrarnih gospodarskih panog. Dvig cen in podražitev proizvodnje sta zmanjševala konkurenčno sposobnost fužinarskih izdelkov, a vse bolj je pritiskalo na proizvodnjo tudi stanje zunanjega trga oziroma močno poseganje italijanskega kapitala v trgovino s koroškim železom. Domačim trgovcem je bilo tek-movanje s tujci na koroškem tržišču železa še težje po uveljavitvi nižje »kranjske vrednosti« denarja, zaradi česar je zopet padala proizvodnja v fužinah in posredna trgovina s koroškim železom. Nanj je namreč bilo, kakor smo že videli, močno vezano železarstvo na Slovenskem. Zato so oblasti že okoli leta 1575 prepovedale ustanavljanje novih fužin, da se ne bi proizvodnja v starih povsem zadušila.⁴⁴ Vendar je do leta 1959 ustavila

⁴⁴ A. Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 727; isti, *Argo* 8 (1900), str. 84.

delo že blizu tretjina fužin na Kranjskem. Seveda je deloma vplivala na ta razvoj vedno težja in dražja oskrba fužin s potrebnimi surovinami doma, vendar to ni bil bistveni vzrok za padec proizvodnje.

Padec neagrarne proizvodnje je zadel predvsem meščane, ker se je s tem zmanjševala tudi ena izmed baz njihove prehodne trgovine, ki so jo kljub konkurenci deloma se obvladali (bili so pač lastniki fužin). Zato sta tedaj postajala tisti del trgovskega prometa, ki ga je obvladala kmečka trgovina in lokalni notranji trg za naše meščanstvo toliko važnejša, kolikor je upadala njegova gospodarska moč. Zlasti še, ker je začela ta trgovina upadati pozneje in se je tudi počasneje zmanjševala, a prav tako, ker so se cene poglavitnim predmetom te trgovine hitreje dvigale od drugih. Zato je sedaj naraščalo nasprotje med plemstvom in meščanstvom, ki je moglo računati v tem sporu le na oporo vladarja. Le-ta je res neposredno po ločitvi meščanov od reformacijskega gibanja poskušal znova urediti razmerje med poklicno in kmečko trgovino (na Kranjskem leta 1602, a na Štajerskem leta 1604). Vendar poskus ni uspel. Ne le, da že besedilo policijskih redov ni vsebovalo odločbo povsem v smislu meščanskih zahtev, temveč se tudi v praksi niso izvajale. Vključitev podeželja v blagovno denarno gospodarstvo in odvisnost velikega dela kmečkega prebivalstva od neagrarne gospodarske dejavnosti je bila tolikšna, da se procesa ni dalo zaustaviti. Res je bil to zadnji resnejši poskus, čeprav so vladarji na pritožbe mest obnovljali svoje ukaze proti kmečki trgovini.

Nov udarec je zadalo meščanstvu še popolno poslabšanje denarja v začetku tridesetletne vojne, ki je sledilo predhodnemu naraščanju manjvrednega denarja v deželah. Vrednost denarja je tedaj padla na 1/8 prejšnje (Geldkrach). Ta denarni zlom seveda ni pomenil le zopetnega bistvenega zmanjšanja gospodarske moči meščanstva, ampak je v sklopu celotnega razvoja — tudi s posledicami tridesetletne vojne — nekaj mejnik v razvoju zgodnjega kapitalizma na Slovenskem (Kipper-und Wipperzeit). Šele od druge polovice 17. stoletja začenja zopet dvig navzgor.

Tako je gospodarski razvoj navsezadnje tudi na Slovenskem pripeľjal, čeprav po drugih poteh kakor v velikem delu srednje Evrope, do upada neagrarne proizvodnje in meščanstva. To je ob precejšnji spremembi osebne sestave meščanov (med njimi dobivajo v 17. stoletju vedno vidnejši gospodarski položaj in kulturni vpliv došleci iz italijanskih pokrajin) vsekakor močno vplivalo tudi na nadaljnji proces nastajanja slovenskega naroda in na razvoj narodnega osveščanja, katerega prve temelje so položili kmečki upori in reformacije.

Économie et société en Slovénie au XVIIe siècle

Ce traité, rendu un peu plus court, a été publié dans Annales. Economies — Sociétés — Civilisations 17 (1962), No 4, p. 663—690.